

Tautosakos darbai 65, 2023, p. 145–157
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.65.07>

Bauginantys, žiaurūs ir smurtiniai motyvai tradicinėse lietuvių lopšinėse

VITA DŽEKČIORIŪTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
vita.dzekciorute@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8803-4859>

SANTRAUKA. Įprasta manyti, kad lietuvių liaudies ir apskritai lopšinės – tai kūdikiams ir mažiems vaikams raminti skirta dainuojamosios tautosakos rūšis. Vis dėlto lopšinių tekstuose kartais pasitaiko bauginančių, žiaurių ir smurtinių motyvų, kurie vaikams galėtų veikiau kelti nerimą ir įtampą, o ne nuraminti. Būtent apie tokias lopšines ir kalbama šiame straipsnyje. Trijose jo dalyse nagrinėjami įvairūs lietuvių liaudies lopšinių tekstai. Pirmoje pristatomi tekstai, kuriuose vaikams grasinama, jie bauginami arba minimos vaikams grėsmę keliančios mitinės būtybės ir gyvūnai. Antroje dalyje aptariamos lopšinės, kurių siužetuose ryškėja žiaurūs ir smurtiniai motyvai. Trečioje dalyje pristatomos lopšinės, perteikiančios „nuvertinantį“ požiūrį į vaiką. Jose atsiskleidžia suaugusiųjų abejingumas vaikui. Be to, aptariamos lopšinės, kuriose vaikas simboliškai tarytum „marinamas“.

Tyrimas atskleidė, jog bauginančių lopšinių paskirtis yra gąsdinanti ir didaktinė, o bauginantys lopšinių motyvai perteikia tradicinį mitinį lietuvių pasaulėvaizdį. Lopšinėse pasitaiko ir smurtinių motyvų – jais perduodami kultūroje gyvuojantys siužetai. Smurtiniai motyvai lopšinėse humoristine forma perkeliama į gyvūnų pasaulį. Be to, lopšinės gali atlikti apsauginę funkciją: vienu atveju vaikas apsaugomas įvardijant jį „niekam tikusiu“ arba netrukus mirsiančiu, kitu atveju – nuvarant šalin būtybes, galinčias jam pakenkti.

RAKTAŽODŽIAI: vaikas, lietuvių liaudies lopšinės, bauginimas, žiaurumas, smurtiniai motyvai, marinimas.

Intimidating, Cruel and Violent Motives of the Traditional Lithuanian Lullabies

ABSTRACT. Lithuanian folk lullabies, as well as lullabies in general, are commonly regarded as a folksong type intended to soothe babies and small children. However, the lullabies' lyrics occasionally contain intimidating, cruel and violent motives that create a kind of semantic field which might cause anxiety and tension for the children rather than calming them down. The article focuses on precisely such lullabies. It consists of three parts analyzing different texts of the Lithuanian lullabies. In the first part, the author presents texts by which the children are threatened, intimidated, or which mention some dangerous mythical creatures and animals. In the second part, lullabies containing elaborate cruel and violent motives are discussed. In the third part, lullabies conveying a depreciatory attitude towards the child are presented. They reveal the indifference of the adults to the child. In this part, lullabies in which the child is symbolically brought to death are discussed as well.

As revealed by the study, the purpose of the intimidating lullabies is scaring and didactics, while the frightening motives convey the traditional Lithuanian mythical worldview. The occurring violent motives reflect already existing cultural plots. Violent motives in the lullabies are transferred to the animal world using a form of humor. The lullabies can also perform a protective function: either by calling the child “useless” or “about to die”, or by driving away the creatures that could harm it.

KEYWORDS: child, Lithuanian folk lullabies, intimidation, cruelty, violent motives, bringing to death.

ĮVADAS

Lopšinės – tai pirmasis tautosakos žanras, su juo žmogus susiduria jau vos gimęs (Sadauskienė 2012: 50). Įprasta manyti, kad lietuvių liaudies ir apskritai lopšinės – tai kūdikiams ir mažiems vaikams raminti skirta dainuojamosios tautosakos rūšis (Jokimaitienė 1970: 27–28; 1980: 18; Sadauskienė 2012: 49; Sikora, Żebrowska 2013: 184). Vis dėlto jų tekstuose kartais pasitaiko bauginančių, žiaurių ir smurtinių motyvų, kurių semantinis laukas vaikams galėtų veikiau kelti nerimą ir įtampą nei raminti. Būtent apie tokias lopšines ir kalbama šiame straipsnyje.

Lopšinės yra itin archajiškas tautosakos žanras (Sikora, Żebrowska 2013: 177, 183). Tačiau, veikiausiai dėl tam tikrų ypatybių¹, jos dar nedaug tyrinėtos. Lietuvoje į lopšines, kaip ir į visus kitus vaikų tautosakos žanrus (žaidinimus, gyvūnijos apdainavimus, formulines dainas, erzinius), dėmesį yra atkreipusi folkloristė Pranė Jokimaitienė (1970: 27–44; 1980: 18–22). Baugias, žiaurių ir smurtinių motyvų turinčias lopšines straipsnyje „Lopšinių ir žaidinimų terapinė vertė“ yra šiek tiek aptarusi Jurga Sivickaitė–Sadauskienė (2012: 59–61).

Ne vienas lopšines tyrinėjantis mokslininkas pabrėžia, kad dėl kūdikių kognityvinės raidos ypatybių lopšinės veikia emocinį, o ne lingvistinį jų suvokimą (ten pat: 52; Sikora, Żebrowska 2013: 184). Neprieštaraujant šiai neginčijamai tiesai, straipsnyje vis dėlto gilinamasi į lopšinių tekstus, nes jie perteikia tam tikrus tradicinei lietuvių kultūrai būdingo pasaulėvaizdžio aspektus. Anot J. Sivickaitės–Sadauskienės, lopšinėmis gali būti nusakomas santykis su vaiku (Sadauskienė 2012: 53), tad straipsnyje bandoma apžvelgti iš pirmo žvilgsnio nemalonus šio santykio apraiškas, lietuvių folkloristikoje dar nesulaukusias deramo tyrėjų dėmesio. Tyrimui pasitelkiami publikuoti (LLD 1) ir iki šiol neskelbti tekstai iš Lietuvių tautosakos archyvo (LTR), gyvavę XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės tradicinėje lietuvių kultūroje².

1 Lopšinės atliekamos tam tikru metu, migdant vaiką, intymioje aplinkoje. Dainuojant gali būti improvizuojama, todėl tekstas gali būti kuriamas „čia ir dabar“, nuolat kisti. Lopšinės žinomos visose pasaulio kultūrose, todėl gali būti suvokiamos kaip savaimė suprantamas, įdėmesnio žvilgsnio nereikalaujantis reiškinys.

2 Nors kai kurios straipsnyje nagrinėjamos lopšinės užrašytos vėliau, XX a. antroje pusėje, jų pateikėjai yra gimę XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir užfiksuoti tekstai perteikia tradicinės lietuvių kultūros pasaulėvaizdį.

Straipsnį sudaro trys dalys – jose nagrinėjami skirtingo pobūdžio lietuvių liaudies lopšinių tekstai. Pirmoje pristatomi tekstai, kuriuose vaikams grasinama, jie bauginami arba minimos vaikams grėsmę keliančios mitinės būtybės ir gyvūnai. Antroje aptariamos lopšinės, kurių siužetuose ryškėja žiaurūs ir smurtiniai motyvai. Trečioje dalyje pristatomos lopšinės, perteikiančios „nuvertinantį“, atsainų požiūrį į vaiką, jo gyvybę. Be to, šioje dalyje aptariamos lopšinės, kuriuose vaikas simboliškai tarytum „marinamas“. Straipsnyje lietuvių lopšinės nagrinėjamos pasitelkus lenkų folkloristų Kazimierzo Sikoros ir Barbaros Żebrowskos apibrėžtus lopšinių psichologinio poveikio būdus (2013: 186–187) – jie padeda išsamiau atskleisti bauginančių, žiaurių ir smurtinių motyvų lietuvių liaudies lopšinėse paskirtį.

PENKI LOPŠINIŲ PSICHOLOGINIO POVEIKIO BŪDAI

Atsižvelgdami į lopšinių paskirtį, K. Sikora ir B. Żebrowska išskiria penkis jų psichologinio poveikio būdus³:

1. Kreipimasis jausmingais posakiais ir deminutyvais (angl. *strategy of affective expressions and deminutives*) būdingas daugeliui lopšinių, išsakančių įvairias teigiamas emocijas (meilę, džiaugsmą, švelnumą) – jas perteikia mažybinės žodžių formos. Dažnai tai vaiko įvardijimai arba kreipiniai. Jausmingi posakiai ir deminutyvai kuria malonią atmosferą ir skatina vaiką užmigti.

2. Argumentavimas (angl. *strategies of argumentation*): lopšinėse vaikui paaiškinama, kodėl jis turi užmigti, – pavyzdžiui, todėl, kad mama turi eiti atlikti tam tikrų darbų. Arba kad iš vaiko tikimasi, jog jis miegos, nes taip greičiau užaugs, o užaugęs padės suaugusiesiems.

3. Grasinimai (angl. *strategy of threatening*) lenkų lopšinėse pateikiami kaip juokavimai ir jų gana reta, tačiau jie atskleidžia, kaip būdavo veikiama vaikų vaizduotė. Dažniausia grasinimo schema atrodo taip: jei neužmigi, tavimi bus atsikratyta. Lietuvių lopšinėse vaikui dažniausiai sakoma, kad su juo susidoros mitinė būtybė, kartais koks nors gyvūnas, arba grasinama fiziniu smurtu. Lopšinių psichologinio poveikio būdus išskyrę folkloristai, remdamiesi rusų folkloristu Valentinu Golovinu, kelia abejotiną prielaidą, kad vaikai bauginami, nes išgąsdinti nurimsta ir užmiega.

4. Žadėjimu (angl. *strategy of promise*) lopšinėse vaikui, jei jis užmigs, siūlomas atlygis. Tai gali būti koks nors skanus valgis, daiktas arba gyvūnas, su kuriuo vaikas galės žaisti, kita maloni veikla. Kartais vienoje lopšinėje sudera grasinimo ir žadėjimo psichologinio poveikio būdai, – tai gana dažna lietuvių liaudies lopšinėse.

.....
3 Autorių pateiktą terminą verčiant pažodžiui, tai vadintųsi emocijinėmis strategijomis (angl. *emotional strategies*), tačiau šiame straipsnyje, atsižvelgiant į lopšinių poveikio specifiką, verčiama kiek kitaip. Taip yra ir verčiant skirtingų psichologinio poveikio būdų antraštes.

5. Užuojautos ir empatijos sužadėjimas (angl. *strategy of evoking sympathy and empathy*), anot lenkų mokslininkų, siejamas su motinos nuovargiu, laiko trūkumu, vienišumo jausmu. Tai emocinė taktika: kūdikis įtikinėjamas greičiau užmigti. Tačiau, remiantis lietuviška medžiaga, į šį psichologinio poveikio būdą galima pažvelgti plačiau: užuojautą ir empatiją gali sukelti lopšinės, kuriose apdainuojamos įvairios gyvūnėlių nelaimės.

Nagrinėjant bauginančius, žiaurius ir smurtinius lietuvių liaudies lopšinių motyvus svarbiausi trys paskutiniai psichologinio poveikio būdai.

VAIKŲ BAUGINIMAS LOPŠINĖMIS

Lietuvių liaudies lopšinės galėdavo būti pasitelkiamos vaikams bauginti – juos galima gąsdinti mitinėmis būtybėmis arba gyvūnais. Tokie tekstai susiję su tradiciniais vaikų gąsdinimais. Dažniausiai gąsdinama priklausomai nuo amžiaus – pavyzdžiui, patiems mažiausiems vaikams dainuojama, jie tildomi ir maldomi. Folkloristas Simonas J. Bronneris teigia, kad bauginantį folklorą vaikai išgirsta labai anksti (2019: 87). Dainuojamieji gąsdinimai – tai ne tipiški, o į lopšines įterpti grasinimai, paprastai liaudyje jie būdavo formuluojami kaip vieno sakinio grasinimai. Dainuojamaisiais gąsdinimais vaiką siekiama užmigdyti, nuraminti verkiantį. Anot folklorą tyrusios rusų psychologės Marijos Osorinos, tradicinėms kultūroms būdinga, jog tekstai su tam tikromis prasminėmis nuorodomis vaikams praddami diegti labai anksti, vos gimus, kur kas anksčiau, nei vaikas galės juos taikyti praktiškai (Осорина 2008: 15). Į lopšines, dainuojamas nuo gimimo, įterpiami grasinimai ir yra tokios prasminės nuorodos. Remiantis aptartais lopšinių psichologinio poveikio būdais, šios priklausytų *grasinimams*. Lietuvoje žinomi du lopšinių tipai (Vl 25, 27), kai nemiegantis vaikas gąsdinamas arba tekste minimi vaikui grėsmę keliantys subjektai. Dažniausiai jis bauginamas mitine būtybe – baubu. Štai keletas pavyzdžių:

Užmik, užmik, N N, Tupi kampe baubas
Su mediniais nagais, Geležiniais ragais. Jei
nemigsi, jis pagaus (LLD 1 nr. 24).

Užmik, užmik, birbute, Ba ateina baubas. Kai užmigsi, tai neras. Kai pabusi, tai išneš
Į šilkinį krepšį, Kur vaikučius neša (LLD 1 nr. 20).

Užmik, užmik, mažutėli, Yra bute bauba
Su šikšniniu maišu, Kur mažuosius kaišo.
Įsikiš į maišą, Užsineš ant aukšto, Šunims, katėms atiduos, Po šmotelį išnešios
(LTR 831/227/).

Kaip minėta, šie pavyzdžiai priskirtini *grasinimų strategijai*. Kai kuriose lopšinėse derinami *žadėjimo* ir *grasinimų* psichologinio poveikio būdai – vaikams, jeigu jie

nemiegos, ne tik nusakomi gresiantys padariniai, bet ir įvardijamas apdovanojimas, kuris bus gautas užmigus. Lopšinėse vaikus ir baudžiantis, ir apdovanojantis personažas – tai tas pats baubas:

Užmik, užmik, mažutėli, Yra bute baubas Su šilkinu krepšeliu, Su pyrago kampeliu. Katras rėks, kiš į maišą, Katras nerėks, duos pyrago. Kiš į maišą, veš į traką, Mainys ant pyrago (LLD 1 nr. 22).

Užmik, užmik, Marceliuke. Yra bute baubas Su šikšniniu krepšeliu Ir pyrago maišeliu. Jei užmigi – duos pyrago, Jei nemigi – šmukšt į žaką. Tokius mažus vaikus renka, Ant pyrago maino Ir į prūdą meta (LLD 1 nr. 23).

Užmik, užmik. Tupi bute baubas. Kad užmigi – duos pyragą, Kad neužmigi – duos botagą (LTR 3963/79/).

Be minėtų bauginimų baubu, vaikas kartais galėjo būti gąsdinamas kitataučiais – pavyzdžiui, žydais:

A-a a-a a-a, bau, bau, bau, Bus Mariutei dar strošniau, Atais žydas su barzdu, Duos Mariutei su lazdu (LTR 3652/16/).

Pavyzdžiuose minimos būtybės – baubas, žydas – yra įprasti tradicinių vaikų gąsdinimų personažai⁴. Tačiau lopšinėse vaikus galima bauginti ir gyvūnais. Pavyzdžiui:

Čiucia liulia mažą vaiką, Te, šunie, tau mergaitę (LLD 1 nr. 112).

Očia opapa, Kiškis vaikus lingavo. Belinguodams užsnūdo – Katins nosį nukando. Ir atbėgo žiurkelė – Ir nukando katinui auselę. Tai ir tu neverk, vaikuti, Kad ir tau nenukąstų nosytę (LTR 228/618/).

Šunimis maži vaikai tradicinėje kultūroje kartais taip pat būdavo gąsdinami, o štai lopšinėje minima grėsmę kelianti žiurkė – gana neįprastas atvejis.

Lopšinių tekstuose baimę vaikams galėtų kelti ne tik minimi grėsmingi gyvūnai ir mitinės būtybės, bet ir grasinimai fiziniu smurtu. Tokių užrašyta labai mažai:

A a, mano vaiks, O tam vaikui rykštės reiks (LLD 1 nr. 114).

Ožčiū, ožčiū mažas vaiks, Mažą vaiką moštė reiks (LTR 3913/30/).

4 Išsamiau apie vaikų gąsdinimus ir juose minimus personažus žr. Jasiūnaitė 2000; Džekčiorūtė-Medeišienė 2016.

Pastarieji pavyzdžiai perteikia tradicinėse kultūrose gyvavusį požiūrį į fizines bausmes, taikytas nepaklusniems vaikams sutramdyti⁵. Amerikiečių antropologas Davidas F. Lancy tradicinėms kultūroms būdingą fizinį smurtą, kartu su vaikų bauginimu, pajuokimu, erziniu, gėdijimu, vadina prievartine pedagogika (angl. *coercive pedagogy*; Lancy 2017: 101–105).

Nors tokios vaikus bauginančios ir galimą grėsmę jiems nusakančios lopšinės būdavo skiriamos patiems mažiausiems, veikiausiai dėl vaiko kognityvinės raidos ypatybių jos nesukeldavo baimės, tiesiog, pasirinkus lopšinėms įprastas ramias intonacijas, ramindavo. Sykiu tai buvo savotiškas mitinio pasaulio pažinimo pradžiamokslis. Reikėtų nepamiršti ir to, kad tokias niūniuojamas lopšines girdėdavo ir šeimoje esantys vyresni vaikai – jiems reikšmės jau galėjo turėti ne tik melodinumas, bet ir pateikiama informacija. Be to, kad ir bauginančių, mitinių būtybių įsmeninimas padeda vaikams mažinti nekonkretų nerimą ir baimę (Sadauskienė 2012: 59), todėl tokios lopšinės, kaip ir kiti bauginantys tekstai, priklausančios tradicinei lietuvių kultūrai, galėdavo skatinti įveikti baimes.

LOPŠINĖS SU ŽIAURIAIS IR SMURTINIAIS MOTYVAIS

Kitai dėmesio vertai grupei priklausančiose lopšinėse vaikai tiesiogiai nebauginami, tačiau siužetuose apdainuojami žiaurūs ir smurtiniai motyvai. Šiems tekstams priskirtinas itin gerai žinomas ir daug užrašytų variantų turintis lopšinės tipas „Zuikis vaiką lingavo“ (Vlk 63)⁶. Didžiojoje dalyje jos variantų zuikis migdo vaiką, užšnūsta pats ir katinas nukanda jam nosį:

Opa opa opapapa, Zukis vaiką lingavo. Belinguodamas apsnūdo – Katinas nosį nukando (LTR 78/14/).

...Katins nosį nukando, Be noselės parėjo (LTR 322/22/).

...Balingoudams užšnūda – Nu kreslelia nusprūda, Vakū nuosį sugrūda, Katins nuosį nukonda (LTR 1956/52/).

Kituose variantuose zuikiui gali būti nukandami ūsai (LTR 4/16/), ausis (LTR 78/10/), uodega (LTR 788/134/), koja (LTR 3833/40/) ar net visa galva (LTR 3527/87/). Dar viename variante pasakojamas ypač makabriškas užšnūdusio zuikio likimo scenarijus:

.....

5 Fizinės bausmės ir jų svarba auklėjant vaikus aprašoma ne viename lietuvių tradicinę kultūrą nagrinėjančiame tekste (žr. Gričius 1942: 102; Kriauza 1943: 233–234).

6 Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Dainyno skyriuje saugomame Lietuvių liaudies dainų kataloge pateikiama 240 šios lopšinės variantų.

A-a-a, apa-pa, Zuikis vaiką lingavo, Belinguodams užsnūdo, Nuo trinkelės nusprūdo, Varna akį iškirto, Melniks skūrą nulupo, Šiaučius batus pasiuvo (LtT 5: 151 nr. 53).

Žiaurūs ir smurtiniai motyvai apdainuojami ne tik minėtojo, bet ir kitų tipų lopšinėse – ten nukentėti gali ir gyvūnai, ir žmonės. Pavyzdžiui, bėgančiai per mišką meškai varna iškerta akį (LTR 4828/32/), varna išlupa akį ožkai (LTR 550/362/), žagarų išvažiuojanti kūdikio mama grįžta be nagų (LTR 4058/174/) arba net be žarnų (LTR 2278/27/). Tėvui lopšinėse grėsmę gali kelti vilkas:

Motušeli lingavo, Tėvą vilks pagavo. O iš kur pagavo? – Iš aukšto svirnelio, Iš baltos loveles. Ogi tu, vilkeli, Atiduok tėvelį, atiduok! (LLD 1 nr. 110)

Kartais žiaurūs, smurtiniai motyvai į lopšines gali būti įtraukiami pasitelkiant ir kito žanro dainuojamąją tautosaką, šiuo atveju talalinę:

Liulai liulai liulauku, Pirks tėvulis šnuraukų. Su raudonais guzikais, Su geltonais aplikais. Liulai liulai liulauku, Mušė žydas žydaukų, Pasistatįs kanaukų. Ta kanauka nuvirto – Žydu kojų atkirto (LTR 628/1791/).

Lopšinių tekstams būdingas nestabilumas. Kaip atkreipė dėmesį P. Jokimaitienė, į lopšines skverbiasi kitų žanrų dainos, ritmine struktūra ir turiniu atitinkančios lopšinių nuotaikas (1970: 36–37). Nors dažniausiai tarpusavyje jungiamos skirtingų žanrų vaikų dainos, neretai prie jų prijungiamos vaikų psichikai artimos linksmos, humoristinės talalinės ar vaišių dainos (ten pat: 155–156).

Lietuviškųjų lopšinių tyrėjos teigia, kad lopšinės su žiauriais ir smurtiniais motyvais yra humoristinio pobūdžio ir būdavo skirtos vaikui palinksminti, sudominti (ten pat: 34; Sadauskienė 2012: 55). Tokia humoristinė forma ir panašūs siužetai galbūt galėtų skatinti užuojautą ir empatiją. Be to, šios lopšinės gyvesnės, nes vaizduoja nuotyki, jose gyvūnai įsameninti; anot P. Jokimaitienės, tai artima vaiko psichikos pasauliui, taigi gali būti, kad tokios lopšinės turėdavusios sužadinti jau didesnių vaikų, suvokiančių žodžio ir vaizdo prasmę, vaizduotę (1970: 36). Apskritai įsameninimas kaip meninė priemonė būdingas visoms vaikų dainoms (ten pat: 42–43). Be to, aptartieji tekstai padeda vaikams mokytis suvokti savo būsenas, susigyventi su galimomis frustracijomis (Sadauskienė 2012: 56). Kita vertus, šios lopšinės atspindi ir tradicinei kultūrai būdingą pasaulėvaizdį, kai požiūris į žiaurumą ir smurtą gerokai skiriasi nuo šiuolaikinio. Anot smurtinius ir žiaurius motyvus pasakose tyrusio vokiečių folkloristo Lutzo Röhricho, nežinant istorinio, kultūrinio ir folklorinio konteksto kai kurie tautosakos tekstų motyvai iš šių dienų perspektyvos gali atrodyti žiaurūs (Röhrich 1991: 119–123), tačiau gyvenant kitokioje, senojoje, kultūrinėje aplinkoje lopšinės galėjusios daryti visai kitokį įspūdį nei šiandien.

VAIKO „NUVERTINIMAS“ IR „MARINIMAS“ LOPŠINĖSE

Dar viena tekstų grupė, kiek neįprasta šiandieniniu požiūriu, – lopšinės, kuriose vaikas tarytum „nuvertinamas“ arba „marinamas“. Kai kuriose gali būti pašiepiamai įvardijamas – pavyzdžiui, pajuodėliu⁷, pasmirduliu:

Lieli lieli pajoudieli, Kas tav rytą basūpous: Išeis tievas rugių pjaut(i), Vo mačiutė riešutaut (LLD 1 nr. 53).

Čičia liūlia, pasmirdule, Kas tavi rytą belinguos. // Išeis tete vilonų⁸ pjauti, O mamite riešutauti.

Čičia liūlia, pasmirdule, Kas tavi rytą belinguos (LTR 4828/44/).

Pastarąsias dvi lopšines, *Lietuvių liaudies dainyne* priskiriamas tipui „O kas tave bepasups“ (Vk 56), galima sieti su mitologinėmis sakmėmis, kur laumės sūpuoja laukuose paliktą vaiką. Jose galima išvelgti gailestį ir užuojautą apleistam vaikui, jų tekstai primena laumių dainavimą sakmėse:

Čiūčia liūlia mažutėlį, Čiūčia liūlia varguolėlį, Čiūčia liūlia užmirštą, Čiūčia liūlia paliktą! (LP: 72)

Čiūčia liūlia užmiršuoklėlis, palikuolėlis (ŠLSA: 134).

Be to, kai kuriose lopšinėse vaikas apibūdinamas kaip paliktinis ir užmirštinis:

Lyliu lyliu šitų, Dievas žada kitų. Kad ne paliktinį, Tai nors užmirštinį (LLD 1 nr. 123).

Kai kuriuose tekstuose rodoma, kad su vaiku elgiamasi tarsi su nereikalingu daiktu, įvardijama, kad jis nemylimas:

Čiūčia liūli, aš pats mažas, Kiti didi, aš pilvasas. Nieks munes nemylies – Kāp kaladą ritinies (LTR 1260/282/).

Čiūčia liūlia, aš pats mažas, Visi sakė, kad pilvasas. Už tai mani nemylėja – Per pilvelį mušinėja (LTR 3831/66/).

Lopšinės, nusakančios vaiko ridenimą, gali turėti simbolinę reikšmę, orientuotą į sėkmingą vaiko augimą ir sveikatą. Anot apeiginę lietuvių choreografiją tyrusios Dalios Urbanavičienės, voliojimasis, ritinėjimasis, vartymasis kaip apeiginis veiks-

7 Viena iš žodžio *pajuodėlis* reikšmių – „nevala, suskretėlis“ (LKŽe: pajuodėlis).

8 Žodžio reikšmė neaiški.

mas skatina vaisingumą ir gyvybingumą (2000: 64, 164). Vienaime tekste kalbama apie vaiko pardavimą – čia taip pat galima įžiūrėti jo „nuvertinimo“ motyvą: „Čiu-čia liulia mažą vaiką, Aš parduosiu už kapeiką“ (LLD 1 nr. 115).

Dar griežtesnės ir mažiau suprantamos gali atrodyti lopšinės, kuriose kalbama apie vaikų „marinimą“. Jose matyti ir vaiko nuvertinimo motyvas: jis lyginamas su kitu, būsimu, kūdikiu, tačiau savotiškas ketinimas marinti vaikus emociškai nuvertinimą dar sustiprina⁹. Kaip nurodoma *Lietuvių liaudies dainyne*, lopšinės „Čiučia liulia šitą“ (Vlk 100) užrašyta net daugiau kaip šimtas variantų. Nors ne viename variante čiučiuojant vaiką tik sakoma, kad „Dievulis duos kitą“ (LLD 1 nr. 118, 122), yra tekstų su kur kas griežtesnėmis formuluotėmis – teigiama, kad kitas gimęs kūdikis bus „numarintas“, „pragaišintas“:

A a a mažų, Duos dievulis gražų. Šitų užaugysim, Kitų numarysim (LLD 1 nr. 120).

...Kitų pragaišysim (LTR 2810/96/).

Dar gali būti teigiama, kad bus marinamas tas vaikas arba bus bandoma atsikratyti to vaiko, kuriam dainuojama lopšinė:

Liuliai liuliai liuliauku, Pirks tėvulis šniūraukų Su raudonais aplikučiais, Su mėlynais guzikučiais, Su geltonom kilpom. Liuliai liuliai šitų, Duos Džievulis kitų. Šitų numarysim, Kitų padarysim (LTR 4405/53/).

Lylia, lylia šitų, Duos Devulis kitų. Šitų pakavosiu, Kitų ratavosiu (LTR 1534/207/).

...Šitų mesim patvory, Kitų imsime pas savį (LTR 2787/137/).

Vienaime tekste itin intensyviai justai, kad susipina ir vaiko, kuriam dainuojama lopšinė, nuvertinimo, ir „marinimo“ motyvai. Kūdikis lyginamas su kitu, kada nors gimiančiu vaiku, pabrėžiama jo menkesnė vertė, čia pat nusakoma būsima jo mirtis:

A-a a-a šitų, duos Džievulis kitų. Šitų numarysim, kitų pasdarysim. A-a a-a mažų, duos Džievulis gražų. Mažų pakavosium, gražų šėnavosium. A-a a-a gailų, duos Džievulis meilų. Gailų apkapsysium, meilų užaugysium (LTR 954/18/).

.....
 9 *Lietuvių kalbos žodyne* žodžio *marinti* pirmoji reikšmė teikiama „būti, budėti prie mirstančio, teikti jam paskutinius patarnavimus“, tačiau ne mažiau svarbios ir kitos dvi: „sakyti, manyti, kad mirs“, „atimti gyvybę, daryti negyvą, mirusį“ (LKŽe: marinti). Atrodo, lietuvių liaudies lopšinėse perteikiamos abi žodžio reikšmės, ne apibūdinančios budėjimą prie mirstančiojo, bet sukeliančios įspūdį, kad apdainuojamas vaikas netrukus mirs.

Ką galėtų reikšti visi minėtieji lopšinių tekstai, kai vaikas nuvertinamas ar tarsi tikimasi jo mirties? Čia verta atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Visų pirma, tokiose lopšinėse „marinimą“ galima suprasti kaip didelio verkimo maldymą, skatinimą būti ramiam ir tvardyti. „Marinamas“ ne šiaip vaikas, o netinkamai besielgiantis. Taigi vaikas gali būti gąsdinamas atstūmimu, jei nesusitvardys, gali būti skatinama jo introspekcija.

Antra, tradicinė ir šiuolaikinė kultūros nevienodai žvelgia į vaiką. D. F. Lancy, remdamasis ilgamečiais pačių įvairiausių pasaulio kultūrų – tiek senųjų, tiek šiuolaikinių – tyrimais, pateikia modelį, pavadintą „neontokratija versus gerontokratija“ (angl. *neontocracy* versus *gerontocracy*). Anot jo, neontokratija – tai XX a. vakarietiškosios kultūros padarinys, būdingas labai nedaugeliui įvairių pasaulio visuomenių: jose vaikas turi didžiausią socialinę vertę, o tėvų ir senelių veikla orientuota į vaikų gerovę. Dar ir šiandien daugelyje pasaulio kampelių vyrauja tiek ikimoderniosios Europos kultūrai, tiek visoms tradicinėms kultūroms būdinga gerontokratija, kur aukščiausią socialinę vertę turi seni ir suaugę žmonės, o ne vaikai (Lancy 2014: 77, 90; 2017: 5–6). Šie socialiai (bet ne biologiškai) iki tam tikro amžiaus gali būti apskritai traktuojami net kaip „ne žmonės“ (Lancy 2014: 66; 2017: 33). Gerontokratinėje tradicinėje lietuvių kultūroje, kur vyravo bendruomeninis gyvenimo būdas ir buvo itin paisoma bendruomenės normų, vaikas buvo traktuojamas kaip bendruomenės dalis, neakcentuojant jo individualumo. Į jį buvo žvelgiama ne kaip į asmenį, turintį atskirą, savo balsą, o labiau kaip į socializuojamą objektą.

Trečia, žvelgiant į vaiką iš suaugusiųjų psichologinės perspektyvos, minėtas lopšines galima suprasti kaip suaugusiųjų bandymą vengti emocinio ryšio su vaiku. Viena pagrindinių jo priežasčių gali būti dažnas mažų vaikų mirtingumas¹⁰. Tokią suaugusiųjų strategiją vaikų atžvilgiu D. F. Lancy vadina „palaukim ir pamatysim“ (angl. *wait-and-see*): iki tam tikro vaiko amžiaus gali būti vengiama emocinio ryšio su juo, kol pradedama tikėtis, kad vaikas išgyvens. Kita priežastis vengti emocinio ryšio su vaiku gali būti pagimdžiusios motinos pažeidžiamumas. Motina, kaip ir kūdikis, po gimdymo kurį laiką patiria kritinę tarpinę būseną (Lancy 2014: 70–72). Be to, daug kur tikima, kad emocinis ryšys su mažu vaiku gali pritraukti grėsmę keliančias būtybes (ten pat: 75). Todėl vaiko nuvertinimą tokių lopšinių tekstais galima traktuoti kaip priemonę tas būtybes nubaidyti ar suklaidinti. Pakenkti galinčios būtybės apgaunamos: parodoma, kad kūdikis, į kurį jos kėsina, nieko vertas.

.....
 10 1933–1937 m. Lietuvoje kasmet mirdavo 8000–11 000 vaikų, nesulaukusių metų, – tai sudaro apie 23–30 proc. viso tuometinio mirtingumo (Paukštytė 1999: 49–50; t. p. Paukštytė-Šaknienė 2008: 456). Tarptautiniai duomenys rodo, kad įvairiais istoriniais laikotarpiais skirtingose ikimoderniose kultūrose vaikų iki penkerių metų mirtingumas svyravo nuo 20 iki 50 procentų (Lancy 2014: 70).

Čia išryškėja ketvirtasis aspektas – lopšinių kaip maginio veiksmo, turinčio apsaugoti vaiką, reikšmė. Daugelio lopšinių tekstuose išsakomas tiesioginis arba slapstas suaugusiojo noras ar linkėjimas kūdikiui. Kaip rašo K. Sikora ir B. Żebrowska, lopšinių tekstai atitinka maginę mąstyseną (2013: 184) – tai rodo ne vienas pavyzdys iš lietuvių lopšinių, kur apdainuojama vaiko ateitis, jam ko nors linkima ir tai galima interpretuoti kaip palankios vaiko ateities lėmimą. Be to, ne vienas mokslininkas pastebi lopšinių ir užkalbėjimų ryšį (Sadauskienė 2012: 54; Еремина 1992; Головин 2003), o ši maginė funkcija gali būti nukreipta tiek į ateities lėmimą, tiek į vaiko apsaugą. Kai kuriuose tekstuose pastebėsime gana tiesmuką, šiems laikams keistą ir nebepriimtą, apsaugos nuo svetimųjų įvardijimą minint vaikui galinčias pakenkti būtybes:

Liuliai liuliai ciuciuliai, Atsokite, gudos, Atsokite, maumos, Atsokite, žydai, Atsokite, parkos, Atsokite, nedaverkos, Ba berniukas (mergaitė) užmigo (LTR 794/5/).

Tačiau aptartieji tekstai, kuriuose „marinamas“ sūpuojamas vaikas, atrodo, turi daug gilesnį maginį užtaisą ir perteikia senesnę pasaulėžiūrą. Joje svarbi miego sąsaja su mirtimi. Rusų filologas, semiotikas ir kultūros istorikas Borisas Uspenskis teigia, kad ji vaizdžiai atsiskleidžia rusų liaudies lopšinėse, kuriose migdomam vaikui linkima mirti, – tokiose lopšinėse miegas simbolizuoja mirtį (Успенский 1994: 19–20). Šią sąsają taip pat pastebi Olga Sedakova: anot jos, vaiko migdymas lopšinėmis – tai jo metaforinis siuntimas į „aną pasaulį“ (Седакова 2004: 57). Be to, kaip teigia rusų lopšines tyrinėjusi folkloristė Valerija Jeremina, laidotuvių imitavimas – tai vienas iš daugelio būdų apsaugoti vaiką (Еремина 1992: 29), tad pažeidžiamo kūdikio „marinimą“ tokiose lopšinėse galima suprasti ir kaip simbolinį jo laidotuvių imitavimą siekiant apsaugoti.

IŠVADOS

Išnagrinėjus pasitelktus ne itin jaukius lietuvių liaudies lopšinių tekstus, išryškėja keleriopa jų paskirtis. Visų pirma, tokios lopšinės gali būti tekstai, apimantys tradicinius vaikų gąsdinimus. Jie nusako pageidaujamą vaiko elgesį, perduoda tradicinėje kultūroje įsitvirtinusį mitinį pasaulėvaizdį, pradedamą diegti žmogui nuo pačių mažiausių dienų. Anot komių tradicinę pedagogiką tyrusio Valerijaus Šarapovo, bauginančios auklėjamosios praktikos skirtos ne slopinti vaiko ego, bet integruoti jį į tradicinės kultūros pasaulėžiūros sistemą (Sharapov 1997: 137). Lopšinės, kuriose vaikai bauginami mitinėmis būtybėmis, gyvūnais ir fiziniu smurtu, ne mažiau negu visos likusios įprastos, jaukios lopšinės buvo viena iš tokių priemonių integruotis į tradicinę lietuvių kultūrą.

Antra, lopšinės gali tapti priemone perteikti kultūroje gyvuojančius siužetus su smurtiniais motyvais. Lopšinėse šie motyvai perkeliama į gyvūnų pasaulį, pateikiami humoristiškai. Be to, jos gali skatinti vaiko empatiją, padėti suvokti savo jausmus arba formuoti to meto visuomenei priimtina pasaulėvaizdį, kupiną įvairių grėsmės ar nesaugumo apraiškų.

Trečia, kai kurias lopšines galima laikyti maginiu veiksmu, užtikrinančiu vaiko apsaugą. Tokių tekstų paskirtis gali būti artima užkalbėjimų paskirčiai. Vienu atveju vaikas apsaugomas įvardijant jį „niekam tikusiu“ arba netrukus mirsiančiu, kitu atveju – nuvarant šalin būtybes, galinčias pakenkti.

Ne vienas lopšines tyręs mokslininkas pabrėžia, kad šių kūrinų tikslas – suteikti vaikui fizinio ir psichologinio saugumo jausmą (Sadauskienė 2012: 51; Sikora, Żebrowska 2013: 183–184). Be to, kūdikiai kur kas imlesni melodijai, o ne kalbai: jiems itin svarbu ritmiškumas, tempas, balso tonas (Doja 2014: 120), todėl net ir bauginančios ar su smurtinių motyvų turinčios lopšinės dėl savo ritmikos ir paprasto melodingumo atlieka visoms kitoms lopšinėms būdingą saugumo jausmo suteikimo funkciją.

ŠALTINIAI

- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20: elektroninė versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002 (www.lkz.lt).
- LLD 1 – *Lietuvių liaudies dainynas 1: Vaikų dainos*, parengė P[ranė] Jokimaitienė, melodijas parengė Z[ofija] Puteikienė, Vilnius: Vaga, 1980.
- LP – *Laumių pasakos*, sudarė Rita Repšienė, Kaunas: Šviesa, 2008.
- LtT 5 – *Lietuvių tautosaka 5: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštynas.
- ŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, parengė Norbertas Vėlius ir Ada Seselskytė, Vilnius: Vaga, 1975.
- Vk – Vaikų dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.

LITERATŪRA

- Bronner Simon J. 2019. *The Practice of Folklore: Essays toward a Theory of Tradition*, Jackson: University Press of Mississippi.
- Doja Albert 2014. “Socializing Enchantment: A Socio-Anthropological Approach to Infant-Directed Singing, Music Education and Cultural Socialization”, *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 45 (1), p. 115–147.
- Džekčioriiūtė-Medeišienė Vita 2016. „Vaikų gąsdinimai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje“, *Tautosakos darbai* 51, p. 177–194.
- Gricius A. 1942. „Vaikų auklėjimas senovėje“, *Gimtasai kraštas* 30, p. 98–107.
- Jasiūnaitė Birutė 2000. „Iš lietuvių mitologinės leksikos: baūbas bei jo padermė“, *Baltistica* 35 (2), p. 171–191.
- Jokimaitienė Pranė 1970. *Lietuvių liaudies vaikų dainos*, Vilnius: Vaga.

- Jokimaitienė Pranė 1980. „Vaikų dainos“, in: *Lietuvių liaudies dainynas: vaikų dainos 1*, parengė P[ranė] Jokimaitienė ir Z[ofija] Puteikienė, Vilnius: Vaga, p. 15–41.
- Kriaauza Alb[ina]s 1943. „Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje“, *Gimtasai kraštas* 31, p. 203–235.
- Lancy David F. 2014. “Babies aren’t persons”, in: *Different Faces of Attachment: Cultural Variations of a Universal Human Need*, edited by H. Keller and H. Otto, Cambridge: Cambridge University Press, p. 66–110.
- Lancy David F. 2017. *Raising Children: Surprising Insights from Other Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Paukštytė Rasa 1999. *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius: Diemedis.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa 2008. „Gimtuvės“, in: Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, p. 434–482.
- Röhricht Lutz 1991. *Folktales and Reality*, translated by Peter Tokofsky, Bloomington: Indiana University Press.
- Sadauskienė Jurga 2012. „Lopšinių ir žaidimų terapinė vertė“, *Tautosakos darbai* 43, p. 49–69.
- Sharapov Valeri 1997. “The Magic of Folk Pedagogy (Attitude Towards Children’s Misdeeds in Traditional Komi Family)”, *Nordic-Baltic-Finno-Ugric Conference „The Family as the Tradition Carrier“*: Conference Proceedings, *NIF Publications* 31 (2), Tallinn: Institute of the Estonian Language, Nordic Institute of Folklore, p. 133–138.
- Sikora Kazimierz, Barbara Żebrowska 2013. “Traditional Polish Lullabies”, in: *Estonia and Poland: Creativity and tradition in cultural communication, Vol. 2: Perspectives on national and regional identity*, edited by Liisi Laineste, Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki, Tartu: ELM Scholarly Press, p. 177–190.
- Urbanavičienė Dalia 2000. *Lietuvių apeiginė choreografija*, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Головин В[алентин] В[адимович] 2003. «Колыбельная песня и заговор», in: Б[орис] Н[иколаевич] Путилов, *Фольклор и народная культура: In memoriam*, ed. E. O. Путилова, А. Н. Анфертьев, Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, p. 266–278.
- Еремина В[алерия] И[горевна] 1992. «Заговорные колыбельные песни», in: *Фольклор и этнографическая действительность*, Санкт-Петербург: Российская академия наук, p. 29–34.
- Осорина Мария 2008. *Секретный мир детей в пространстве мира взрослых*, 4-е издание, Санкт-Петербург: Питер.
- Успенский Борис Андреевич 1994. *Избранные труды 1: Семеотика истории. Семеотика культуры*, Москва: Гнозис.
- Седакова Ольга Александровна 2004. *Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян*, Москва: Индрик.